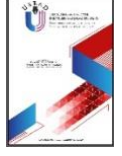

USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi - International
Journal of Social Sciences Academy, Yıl 4, Year 4, Sayı 8, Issue 8,
Nisan 2022, April 2022
e issn: 2687-2641

OSMANLI MODERNLEŞME DÖNEMİNDE FEMİNİST YAKLAŞIMLAR FEMINIST APPROACHES IN THE OTTOMAN MODERNIZATION PERIOD

Esra Merve ÇALIŐKAN

AraŐ. Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İliŐkiler,
İstanbul/Türkiye.
Research Asistant, Istanbul Medipol University, Political Science and International
Relations,
İstanbul/Turkey.
ecaliskan@medipol.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5226-3177

Makale bilgisi | Article Information

DOI: 10.47994/usbad.1003661

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

GeliŐ Tarihi / Date Received: 01.10.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21.04.2022

Yayın Tarihi / Date Published: 20.04.2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Nisan / April

Bu Makaleye Atıf İçin / To Cite This Article: ÇalıŐkan, E. M. (2022). Osmanlı
Modernleşme Döneminde Feminist Yaklaşımlar. *USBAD Uluslararası Sosyal
Bilimler Akademi Dergisi* 4(8), 320-331.

İntihal: Bu makale intihal.net yazılımınca taranmıŐtır. İntihal tespit edilmemiŐtir.
Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

İletişim: Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbad>
mail: usbaddergi@gmail.com

Öz: Osmanlı İmparatorluğunda modernleşme sürecinin yaşandığı dönemde toplumsal ve siyasal gelişmelerin ışığında pek çok somut yenilik ortaya çıkmıştır. Bu yenilikler toplumun farklı alanlarına nüfuz ederken, Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki kadınlar da bu gelişmelerden etkilenecek, toplumsal haklarının iyileşebilmesi için de bir mücadele sürecini başlatmıştır. Bu çalışmada Osmanlı Modernleşme döneminde kadınların sosyal ve siyasal haklarını elde etme çabaları ve gelişmeleri feminist yaklaşım bağlamında değerlendirilecektir. Tanzimat'ın ilanı ile başlayıp II. Meşrutiyet'e kadar olan süreçte feminist yaklaşımın Osmanlı toplumunda nasıl algılandığı, kadın hareketlerine nasıl sirayet ettiği incelenecektir. Çalışmada sosyal bilimlerde araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılacaktır. Birincil ve ikincil kaynaklar üzerinden değerlendirme yapılacaktır. Çalışmanın odak noktası, feminist yaklaşım üzerinden Osmanlı modernleşme döneminde kadın hareketlerini açıklamak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Osmanlı İmparatorluğu, Modernleşme Süreci, Kadın Hakları

Abstract: During the period of modernization in the Ottoman Empire, many innovations emerged in the light of social and political developments. While these innovations penetrated every aspect of society, a struggle began for the improvement of the social rights of women in the Ottoman Empire. In this study, the efforts and developments of women's social and political rights in the Ottoman Modernization period will be evaluated in the context of the feminist approach. Starting with the proclamation of the Tanzimat II until the Constitutional Monarchy, It will be examined how the feminist approach was perceived in the Ottoman society and how it spread to the women's movements in the process. Content analysis method, one of the research methods in social sciences, will be used in the study. Evaluation will be made on primary and secondary sources. The focus of the study will be to explain women's movements in the Ottoman modernization period through the feminist approach.

Key Words: Feminism, Ottoman Empire, Modernization Process, Women's Rights

GİRİŞ

Toplumsal olarak kadının erkeğe bağlı olması durumu yerleşik bir inanıştır. Kadınların bireysel olarak sahip oldukları hakları erkeklerden ayrı bir varlık göstererek elde etmeleri bir mücadele sürecinden sonra gerçekleşebilmiştir. Batı toplumlarında modernleşme süreçlerinin başlaması ile ilk adımları atılan kadın hakları mücadelesi, Sanayi Devrimi'nin de etkisiyle gelişen toplumsal dönüşüm kadınların toplumsal haklar elde etmeye yönelik çabalarını da artırmıştır. Batı'da yaşanan gelişmeler karşısında kadınlar, kamusal alanda görünür kılınabilmek için bireye dayalı yeni haklar elde edebilme mücadelesine başlamışlardır. Yaşanan özgürleşme havasının etkisi Osmanlı İmparatorluğu'nda da etkinliğini göstermeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğunda modernleşme döneminin başlaması ile birlikte de kadınlar sorunlarını ve sahip olmak istedikleri hakları dile getirme yolları aramaya başlamıştır. Batıya nazaran daha zorlu bir süreçle işleyen Osmanlı'da kadınların hak elde etme sürecinde özellikle Osmanlı toplumdaki geleneksel yapılanma ve İslamiyet'in algılanmasındaki farklılıklar etkisini göstermiştir. Osmanlı toplumunda feminist yaklaşımların somutlaşabilmesi için engel teşkil eden bu durumlara karşın, kadınlar toplumsal olarak dayatılan "annelik" ve "ev kadınlığı" tanımlamalarından ibaret olmadıklarını gösterebilmek için kamusal alana katılma mücadelesi vermiştir.

Batı'da eğitim almış ve Batılı akımların etkisinde olan kadınların önderliğinde başlayan hak arama mücadelesi kadınların iş hayatında yer almalarının artması ile

aydın kesimden toplumsal kesime geçebilmeyi başarmıştır. Özellikle eğitim hakkı ve evliliklerin kayda geçirilmesi gibi haklar sayesinde kadınların toplumsal görünürlüklerinin yanı sıra aile içi konumları için de önemli gelişmelerin yaşanması sağlanmıştır.

Batı'da hak arama mücadelesini sokaklarda dile getirerek arayan kadınlara nazaran Osmanlı'da bu mücadele aydınların yazıları ile baş göstermiş ve "yukarıdan" topluma nüfuz eden bir hal almıştır. Erkeğin kamusal alanı, kadının ise ev içi alanı temsil ettiği düzen içerisinde kadın varlığını görünür kılabilecek yollar arayan bu aydın kadın hareketi özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı toplumunda etkinliğini artırmıştır. Yaşanan gelişmeler Osmanlı modernleşme sürecinde yeni bir dönemin yaşanmasına zemin hazırlarken, feminizm düşüncesinin toplumsal olarak yerleşmesine de kaynaklık etmiştir. Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde Osmanlı Modernleşme sürecindeki kadın hareketleri, hem kadının toplumsal varlığını artırabilmek için bir ön hazırlık olmuş hem de kadın haklarının genişletilebilmesi için temelleri oluşturmuştur.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA MODERNLEŞME SÜRECİ

Kavramsal olarak Modernizm, modernite, modernleşme, gibi terimler aynı kökten gelmelerine rağmen birbirlerinden farklı anlamlara gelen ama genellikle aynı anlamı içerecek şekilde kullanılan "modern" sözcüğünden gelmektedir. Modern kelimesi, Latince bir kelime olan "modo" kelimesinden türetilmiştir. Modo kelimesi "tam şimdi, bugüne ait, çağa uygun" anlamına gelmektedir. Kelimenin kökeni olarak tarihçesi her ne kadar daha eskiye dayansa da sosyolojik ve toplumsal anlamda kullanılmaya başlanması 15. Yüzyıldan itibaren yaşanan gelişmeleri tanımlar şeklinde kullanılmıştır (Çiçek vd., 2015: 271).

Modernleşme süreci, 17 yüzyılda Batı toplumlarında yaşanmaya başlayan ekonomik, askeri, siyasi ve sosyo-kültürel değişim ve dönüşümlerden oluşan bir periyodu açıklamaktadır. Batıda modernleşme süreci, Rönesans ve reform döneminde yaşanan gelişmelerden de beslenerek kültürel ve entelektüel anlamda da pek çok toplumu etkileyebilecek bir hal almıştır. Takip eden İngiliz Devrimi ve Fransız Devrimi ise değişimlerin yerleşebilmesi için toplumsal ve siyasal zemin oluşumunu hızlandırmıştır. Sanayi Devrimi döneminin ise diğer dönemlere ek olarak dönüşen kent hayatı iş gücü ve bireysel farkındalıkların artması ile modernleşme süreci içerisindeki toplumlar için farklı bir sürecin yaşanmasına imkan vermiştir. Pek çok farklı toplumu içerisine alan bu süreç, Osmanlı İmparatorluğunu da toplumsal ve siyasi anlamda modernleşme süreci ile karşı karşıya bırakmıştır (Beriş, 2008: 9).

Osmanlı İmparatorluğu Batı'da yaşanan bu gelişmeler karşısında tepkisiz kalamamıştır. Osmanlı'da eski gücü elde etmek amacıyla küçük çaplı da olsa başlayan değişim ve dönüşüm hareketleri sonrasında modernleşme sürecinin hızla her alana yayılmasına zemin hazırlamıştır. İmparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve sosyal yönden kuşatılmış olumsuz şartlar, modernleşme sürecinin yönetim eliyle gelişmesinden ziyade aydınların etkinliği ile ilerlemesine sebep olmuştur. Yaşanan askeri yenilgiler, toprak kayıpları ve ekonomik yönde

uğranılan zararların yanında Batı'nın dönemdeki her anlamda etkinliği, Batı yanlısı bir modernleşme modelini İmparatorluğa yayma düşüncesini hakim kılmıştır. 1683 yılındaki İkinci Viyana Savaşı, 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ve 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı yanlısı modernleşme tavrı açısından dönüm noktalarını oluşturmaktadır (Kurtdaş, 2019: 400). Savaşların kaybedilmesi ve yapılan anlaşmaların güçlüğü nedeniyle teknolojik ve askeri yetersizlikler ön plana çıkmış bu durumun neticesinde de ilk değişimlerin bu yönde yapılması gerektiği düşünülmüştür. Batıyı merkeze alarak yürütülecek olan çok yönlü yenilenme hareketleri 1770 yılında belirli oranda başlamıştır.

Askeri ve teknolojik yönden yaşanan gelişmeler toplumsal ve siyasi anlamda en çok dikkat çeken noktalar olmuştur. Batı'nın bu anlamda gerisinde olduğunun anlaşılması ve devletin içinde bulunduğu açmazlar nedeni ile II. Mahmut döneminde "devleti kurtarma" gayesi ile bir dizi ıslahat hareketlerine başlanmıştır. Dönemin en önemli gelişmesi olarak adlandırılan "Vaka-i Hayriye" ile modernleşme sürecinin başladığının savunan görüş de hakimdir (Belge, 2011: 541). "Hayırlı Olay" adlandırılan bu olay ile yeniçeri ocağının kaldırılması askeri ve siyasi anlamda büyük bir yeniliğe zemin hazırlamıştır. Sonrasında kurula teknolojik, düzenli ve merkezi ordu ise modernleşme gelişmelerinin en önemli temsilcilerinden biri haline gelmiştir.

Osmanlı'da modernleşme süreci ile ilgili en önemli atılımlar olarak bahsedilen "Tanzimat Ferman" ve "Islahat Fermanları", imparatorlukta başlayan hukuk temelli siyasi ve toplumsal hareketler için uygun alanların açılmasına olanak sağlamıştır. Islahat Fermanı ile bütün imparatorluk içerisinde gayrimüslim tebaa için ilk kez verilen "can ve mal güvenliği" teminatı, toplumsal eşitlik yönünde atılmış önemli bir adım olarak ortaya çıkmıştır (Çiçek vd., 2015: 271). Tanzimat Fermanı ile hız kazanan modernleşme hareketleri özellikle Osmanlı bürokrasisinde ve orduda yaşanan gelişmelere kaynaklık etmiştir. Devletin geleneksel yapısını korumaya dayalı hakların açığa çıktığı gibi kişisel haklar da Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Fermanı ile yerini bulmuş olmuştur. I. ve II. Meşrutiyetin ilanı ile hukuka dayalı toplum yapısı daha fazla ön plana çıkmış, anayasal haklar güvence altına alınmış ve padişahın yetkileri sınırlandırılmıştır. Bu denli önemli gelişmelerin hukuk zemini üzerinde ilerlemesi ise Osmanlı toplumunun her yönden bir değişim ve dönüşüm süreci yaşamasına sebep olmuştur (Kantar, 2019: 375).

FEMİNİZM VE OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA KADIN

Feminizm, Latince kadın anlamına gelen "femine" kelimesinden gelmektedir. Terim ilk olarak 1872 yılında "Kadın Hakları Hareketini" tanımlamak için Alexander Dumas tarafından kullanılmıştır (Arat, 1991: 21). Feminizm en kısa tabiriyle "kadını ilgilendiren, kadına dair şeyleri" ifade ederken, esas manası ile cinsiyetçi yaklaşımı ve cinsiyete dayalı baskıyı ve sömürüyü sona erdirerek toplumsal özgürlük, eşitlik, adalet gibi kavramlar üzerinden iktidar ilişkilerini sorgulayarak var olan "eril tahakkümü" sona erdirme gayesi olarak ifade edilebilmektedir (Bourdieu, 2015: 17).

Feminizm kavramı değerlendirilirken pek çok farklı eksen üzerinden kavramın ele alınması mümkün kılınmıştır. Judith Butler "Cinsiyet Belası, Feminizm ve Kimliğin Alt-Üst Edilmesi" kitabında feminist hareket için veya kadın hakları mücadeleleri için "özne" olmanın önemini vurgulamaktadır. Her şeyde önce "özne olma bilinci" üretilmeden feminizim uğruna verilebilecek bir mücadele bulunmamaktadır vurgusu yapmaktadır (Butler, 2005: 45). Eril öznenin ötekisi olarak anlaşılan kadının varlığı, özne olma bilincinin farkına varması ile eşitlik, adalet, özgürlük ekseninde bireysel haklarına sahip olma arzusunun da açığa çıkarmıştır. Bu bağlamda da 1850 yılına gelindiğinde kadınların "oy verme" hakkına sahip olmak için verdikleri mücadele "birinci dalga feminizmin" başlamasını sağlamıştır. Batı'da başlayan birinci dalga feminist hareketinin önemli isimlerinden biri Mary Wollstonecraft olmuştur. Wollstonecraft 1792'de "Kadın Haklarının Doğrulanması" ismiyle yazdığı kitabında kadınların sahip olması gereken eşit hakların tanımlamasını yapmıştır (Sancar, 2012: 37). Bu gelişmeler neticesinde de kadınların toplumsal olarak sahip olması gereken haklar ve özgürlükler daha çok gün yüzüne çıkmıştır.

Sanayi Devriminin etkisi ile değişen dünyada artık kadının varlığı aile içerisindeki durumu dışında emek gücü üzerinden de tanımlanır hale gelmiştir. Kadınlar artan emek ihtiyacı ile ucuz iş gücünün öznesi haline almıştır. Kadının sahip olmadığı kaldığı haklara bir yenisinin de kadının emeği olarak eklenmesi ile kadın hareketleri daha önce bir "üst sınıfın" meselesi olarak ele alınırken, bu durumdan sıyrılıp toplumun geneline yayılan bir hal almıştır. 1830'dan sonra ise birçok farklı toplumda kadınlar eşit işe eşit ücret, mülkiyet hakkı, eğitim hakkı gibi pek çok farklı konuda mücadele vermeye başlamıştır (Duby ve Perrot, 1993: 15). Birinci dalga feminizm hareketinin etkinliğini sürdürdüğü bu dönemden, 1960'lı yıllarda başlayacak olan ikinci dalga feminizm hareketine kadar feminizm hareketi temel hakların kazanımı mücadelesi olarak sürmüştür.

Batı'da pek çok farklı yerde modernleşme süreci ile hız kazanan kadın hareketlerinin, Osmanlı İmparatorluğunda aynı dönemlerde somut olarak varlığını göstermesi II. Meşrutiyet ile ancak gerçek anlamda söz konusu olabilmıştır. II. Meşrutiyet öncesinde tam manası ile olmasa da toplumsal olarak kadının varlığı üzerinde sorular sorulmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet öncesinde küçük çaplı da olsa başlayan kadınların haklarına yönelik iyileştirme çabaları neticesinde ilk somut örnek kız çocukları için açılan okullar yönünde olmuştur. Buna ek olarak Tanzimat Döneminde kadınlara ölen babanın miras kalan mülkünden pay sahibi olmak, cariye olarak bulunmamak ve evlenen kızlara zaruri tutulan "gelinlik vergisinin" kaldırılması gibi yeni haklar verilerek kadınların toplumsal olarak varlığı ön plana çıkmaya başlamıştır (Altındal, 1994: 151).

Osmanlı İmparatorluğunda kadınların buldukları olumsuz duruma karşı tepkilerini dile getirmeleri ilk basın yoluyla olmuştur. Kadınlardan önce kadınların içinde buldukları durumlar basın yoluyla eleştiren erkekler de olmuştur. Bunlara en önemli örnek Namık Kemal'in İbret gazetesinde yazdığı "(...) Ne zamana kadar erkekler haremimi dövecek? Ne zamana kadar kadınlar zevcini yaşmak ferace iz'acatı ile sabahlara kadar uykusuz bırakacak? Ne zamana kadar valideler kızlarını

satılık meta gibi senelerce her gün bir esirci bakışlı görücünün nazar-ı meayıpcuyanesine arz ettikten sonra hediyelik cariye gibi bir kerecik rızasını sormaya tenezzül etmeksizin kendi beğendiği bir adamın eline teslim edecek...” ifadeleri olmuştur (Şimşek, 2017: 345). Kadının meta olarak algılanması ve toplumsal olarak göz ardı edilmesine Namık Kemal gibi pek çok yazar da tepki vermeye başlamıştır.

Tanzimat döneminde *Terakki* gazetesinin *Terakki Muhaddarat* ekinde Osmanlı toplumundaki kadınların sorunlarına dair kadınların gönderdiği mektuplar yayınlamaya başlamıştır. “Adile Hanım” isimi ile gelen mektuplarda kadın sorunlarına yer verilmesinden toplumsal olarak büyük bir memnuniyet duyulduğu, “Belkis Hanım” isimli mektuplarda ise kadınların da tıpkı erkekler gibi eğitim alma hakkının olması gerektiği ifade edilir hale gelmiştir. 1895 yılında kadınların düşünceleri ve bilgilenmeleri için çıkarılan “Hanımlara Mahsus Gazete” pek çok farklı konuya değinmiştir. Batı toplumlarında kadınların sahip olduğu avukatlık, doktorluk, muharrirlik gibi mesleklerde kadınların başarıları üzerinde durulmuş ve Madam Curie gibi önemli kadın figürlerinden örnekler verilmiştir. Gazete içerisinde Emine Semiye, Fatma Aliye, Makbule Leman, Nigar Hanım, Keçeçizade İkbâl, Hamiyet Zehra, Fahrünnisa Hanım, gibi dönem içerisinde önem arz eden kadınların yazılarına yer verilmiştir (Şimşek, 2017: 346).

Kadınların sorunlarının yüksek sesle söylenir hale gelmesinin neticesinde, Osmanlı’da toplumsal hayata katılımları yönünde elde ettikleri ilk hak eğitim hakkı olmuştur. Toplumda kız çocuklarının eğitim alabilmesi için, 1842 yılında Avrupa’daki eğitim kurumlarında eğitim görmüş ebelik mesleğini yapan kadınların Mekteb-i Tıbbiye içerisinde verdikleri kurslar kurulmuştur. Ebe kurslarını takiben, 1858’de İnas Rüştüyeleri ile ortaöğretim düzeyinde eğitim kurumları kurulmuş sonrasında ise 1864 yılında İstanbul’da ilk Kız Sanat Okulu açılmıştır. 1869 yılında yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin kabul edilmesi ile 6 ile 11 yaş arasındaki kız çocuklarına eğitime devam zorunluluğu getirilmiştir. 1870 yılında kurulan Darü’l-Muallimat ile kadın öğretmenler yetiştirilmeye başlanmıştır. Ancak kadınların eğitim alabilmesi için getirilen bu değişiklikler sadece üst tabaka ve büyük şehirlerde yaşayan (Selanik, İzmir, İstanbul gibi) kadınlara hitap eder şekilde olmuş toplumun genelini içine alamamıştır (Avcı, 2007: 4).

Osmanlı’da Tanzimat dönemi ile başlayan anayasal süreç kadınların hukuki haklar elde edebilmesinin de önünü açmıştır. Özellikle cariyelik, evlilik ve mülkiyet hakkı gibi temel konularda yapılan iyileştirmeler kadınlar için toplumsal hayata katılımı kolaylaştıran unsurlar olmuştur. 1846 arazi kanunu ile kız ve erkek çocuk arasında babadan miras kalan arazinin eşit olarak paylaşılabilmesi hakkının gelmesi ile hukuki olarak eşitlik sağlanması yönünde bir gelişme olmuştur. Tanzimat dönemine kadar evlilik ile ilgili yetkili kadının evlilik durumunu nüfus memurluğuna bildirme zorunluluğu bulunmamaktaydı, bu zorunluluğun gelmesi ile kadınların evlilik ile doğan haklarının güvence altına alınmasına imkan sağlanmış olmuştur (Aydın, 96: 51). Kadınların toplumsal olarak metalaştırılmasının cariyelik dışında bir diğer örneği olan “başlık parası” ise 1850 yılında yayınlanan bir emirname ile kaldırılmıştır (Ortaylı, 2018: 152). Tüm bu hukuksal düzenlemelere

rağmen kadınlara tanınan haklar erkeklerin sahip oldukları haklara nazaran yüzeysel kalmış aile içini düzenlemeye dayalı olmaktan öteye gidememiştir.

Kadınlar iş gücü olarak kamusal hayata katılarak sahip olmaları gereken hakların da farkına varmışlardır. Buna en temel örnek 1861 yılında Bursa'da dokuma işçisi olarak çalışan Slevneli kadınların ayaklanması olmuştur. Kadınlar anne ve ev işi dinamiğinden sıyrılarak kamusal alana katılmış ve sarf ettikleri emeğin karşılığı için mücadele etmişlerdir (İlengiz, 2011: 21).

Tanzimat ile birlikte gelişen özgürlük ortamı ve kadınların üretim sürecinde yer almaya başlamalarıyla da siyasi olarak da varlıklarını ortaya koyma çabaları artmıştır. 1865'te kırsal kesimlerde çıkan ayaklanmalara kadınlar da katılmış ve bunu birçok kadının tutuklanması süreci takip etmiştir. 1884'de ise yabancı askerlere karşı kirli su dökerek kadınlar tepki göstermiştir (Yılmaz, 2012: 61).

Meşrutiyet'in ilanı ile elde edilen "hürriyetler" kadınların toplumsal hayatlarına da sirayet etmiş, öğretmenlik, istihbarat memurluğu gibi mesleklerin yanı sıra fabrikalarda çalışmaya başlayarak emek gücüne ortak olmuşlardır. "Kadının yeri evidir/ailedir" mefhumu yıkılmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet döneminin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının yarattığı olumlu hava kadınların toplumsal olarak görünürlüğü de artırır olmuştur. Emine Seniye'nin Hürriyet Meydan'ında "Yaşasın Vatan, Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Millet" diye başlayarak verdiği nutuk bu durum için önemli örneklerden biri halini almıştır. "Yeni aile" ve "milli aile" gibi kavramlarla kadının aile içindeki konumuna dair düşünce birliktelikleri de sağlanmaya çalışılmıştır (Toprak, 1988: 41).

İmparatorlukta yeni gelişmeler ile kadınların toplumsal ve siyasi durumları iyileştirilmeye çalışılsa da tam manasıyla istenilen düzeyde olmamıştır. Kadınların hak sahibi olması için kadın haklarını savunan kadınlar ise bu dönemde aydın ve bürokrat aileler içerisinde yetişen kadınlar olmuştur. 19. yüzyılda Batı'da hız kazanan feminizm akımının etkileri Osmanlı'nın aydın sınıfını oluşturan kadın erkek tüm kesimini de etkisi altına almıştır. Avrupa'da yaşanan feminist akım hareketleri kültürel ve toplumsal farklılıklar nedeniyle farklı şekilde yorumlansa da feminizm Osmanlı'da etkinliğini sürdürebilmiştir. II. Meşrutiyet dönemi ile tartışılmaya başlanan "hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet" kavramları kadınların bu konulardaki hak sahipliği ile ilgili de tartışma ortamını açmıştır. Kadınların "toplumsallaşması" ve kadın erkek eşitliği gibi sorunlar gün yüzüne çıkarılmıştır. Kadınların isteklerini dile getirebilecekleri dernekler ve dergiler kurulmuştur. Feminizm bir kavram olarak tartışılır hale gelmiş ve II. Meşrutiyet döneminde kullanılan kadın dergilerinden biri olan Kadınlar Dünyası dergisi gibi dergilerde kavramın tanımlamaları yapılmıştır. Dergide çıkan bir makalede "kadın, hayata kavuşacaktır. Kadın, bir aile kadını olabilmekle beraber, bir işçi, bir memur, bir mühendis, bir doktor, bir mebus, bir nazır olabilecektir" ifadeleri ile kadınların toplumsal olarak niyetini ve kadınların esas taleplerini anlatmaya çalışmışlardır (Şimşek, 2017: 351). Feminist düşünceyi savunan hem Fatma Aliye Hanım hem de diğer aydınlar, Osmanlı kadınının toplum içindeki var oluşu ile ilgili anlattıkları düşüncelerde "toplumsal ilerleme ve medeniyet (terakki ve temeddün)" gibi

kavramların kullanımına ağırlık vermişlerdir. Bunların yanı sıra, kadınların özgürleşmesinin dini ve geleneksel kurallara aykırı bir tavır içermediğini kanıtlamaya çaba göstermişlerdir (Avcı, 2007: 13).

Osmanlı'da feminist düşüncenin savunucu II. Meşruyet döneminde de yalnız kadınlar olmamıştır. Server Cemal çıkardığı Demet dergisi ile başta kendi kızı olmak üzere Osmanlı'da kadınların "yeni doğmuş bir beden, ruh ve fikir metaforu" ile tanımladığı II. Meşrutiyetin yarattığı ortamdan yararlanması gerektiğini savunmuştur. Server Cemal yazdığı yazılarında kadınları hürriyet ilkesi ile sembolleştirerek, kadınların hürriyete sahip olmaları gerektiğini açıklamıştır (Avcı, 2007: 113). Kadınların sahip olması gereken haklar erkekler tarafından da yüksek sesle dile getirilir bir hal almıştır.

Osmanlı'da kadınların düşüncelerini, feminizme dair niyetlerini dile getirmeleri yalnızca dernekler ve dergilerle olmamıştır. 1911 yılında bir dizi konferans düzenleyerek tartışma/dayanışma ortamı oluşturmuşlardır (Çakır, 1996: 43). Bu konferanslarla da kadınlara yönelik olan düşüncelerin toplumsal entegrasyonu sürecinin hız kazanmasını amaçlamışlardır.

Osmanlı'da feminist yaklaşımlar sorunsuz bir destek süreci yaşamamıştır. Çoğunlukla mücadele ile geçen süreç erkek politikacıların ve yazarların yanı sıra muhafazakâr kadınların da tepkisini çeken bir hal almıştır. Ulviye Mevlan, Sabiha Sertel, Halide Edip ve Nezihe Muhittin'in de içinde buldukları Osmanlı kadınları bu süreçte feminist düşüncenin savunucuları rolünü üstlenmiştir. Bu savunucuların aksi bir şekilde de Abdullah Cevdet ve Cavit Bey gibi düşünürler feminist düşünceye karşı tepkilerini dile getirmiştir. Kadının görevini "insan yaratmak" olarak niteleyip toplumsal hayatta var oluşlarının ancak bu şekilde olması gerektiğini savunmuşlardır (Cevdet, 1909: 2). Kadının kitlesel olarak kamusal hayattan uzak tutulup, "kadının yeri evidir" düşüncesini kabul ettirmeye çalışmışlardır. Kadınların giyim kuşamındaki değişikliklerin, eğitim almalarının, kamusal alanda görünür olmaya başlamalarının "yozlaşmış batılılaşma" hayranlığı olarak yorumlanmış ve kadınlara karşı olan tepkileri dini ve geleneksel kurallar içerisinde anlamlandırmaya çalışmışlardır.

Osmanlı'da Feminizm savunucuları sadece İmparatorluk içerisindeki tepkilerle mücadele etmemiş, Batı'nın Osmanlı kadınına bakış açısını değiştirmek için de çaba göstermişlerdir. Özellikle Fatma Aliye bilinen İslamiyet'teki kadın ile yaşanan İslamiyetteki kadının farklı olduğunu, yorumlamanın yanlış olduğunu savunmuştur. Meşahir-i Nisvan-ı İslam (Ünlü İslam Kadınları) kitabında İslam dinini kabul edip yüksek başarılar göstermiş kadınları anlatmıştır (Çakır, 1996: 29). Osmanlı'da seyreden bu feminist akım batıdan da olumlu destekler almışlardır.

Fatma Aliye dışında tepkilerini dile getiren kadınlar arasında kız kardeşi Emine Seniye de ablasıyla birlikte mücadele etmiştir. Emine Seniye, Batı'da eğitim görmüş ilk Türk kadınlarından biri olması sebebiyle farklı bir bakış açısına sahip olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmış, siyasi ve toplumsal yönde Avrupa'da yazılar yazmıştır. Avrupa kadınları gibi giyinmenin önemini vurgulamış, kadınların eğitim alabilmesi için çabalamıştır.

Halide Edip Adivar da Fatma Aliye ve Emine Semiye ile benzer şekilde Batılı çağdaşları gibi kadınların eşit haklar alabilmesi için mücadele etmiştir. 1908’de Adivar önderliğinde kurulan Müdafaa-i Hukuku Nisvan Derneği ile kadın hakları için mücadeleyi örgütlü hale getirmeye çalışmıştır. Yine kadınların bilinçli hareketini sağlayabilmek için 1909’da Teali-i Nisvan (Kadınları Yükseltme) Cemiyetini kurmuştur. Cemiyetin önde gelen kadın üyeleri arasında Nakiye, Nezihe Muhiddin, Rana Sani Yaver Hanımlar yer almıştır. İşgal döneminde de büyük bir mücadele vererek kadın haklarını korumaya çabalamıştır (Avcı, 2016: 225).

SONUÇ

Louis Althusser’in ideolojik aygıtlardan biri olarak saydığı “aile” kavramını bireylerin hayatlarında şekillenecek fikirlerin üretim merkezi olarak konumlandırmıştır (Althusser, 2008: 126). Ailenin en önemli dinamiklerinden biri konumdaki kadın ise toplumsal olarak annelik ve ev işi kavramlarıyla anlamlandırılmıştır. Kadının özel hayatta bu denli önemli konumuna karşın kamusal alanda sahip olduğu haklar erkeklere nazaran hep ikincil olarak kalmıştır. Eril tahakkümün gölgesindeki bu yaşama karşı çıkış Batılı toplumlarda modernleşme sürecinin etkisi ile daha erken başlamıştır. Ataerkilliğin baskın olduğu toplumlarda ise kadınların haklarını arama eğilimleri daha zorlu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da kadın hakları konusunda farkındalığın batılı toplumlara nazaran daha geç olduğu yerlerden biri olmuştur. İmparatorlukta yerleşmiş geleneksel inanışlardan dolayı kadına toplumsal olarak biçilen roller çocuk doğurma ve eve bakma üzerinden şekillenmiştir. Ancak hem Osmanlı toplumu içerisinde başlayan modernleşme sürecinin etkileri ile hem de Batı’da hemcinslerinin verdiği mücadelenin yansımalarıyla Osmanlı kadınları da toplumsal ve siyasal haklarının talep etme konusunda kayıtsız olamaz hale gelmiştir.

İlk olarak askeri ve teknolojik anlamda başlayan modernleşme süreçleri toplumsal anlamda gelişmelere daha geç açılmıştır. Kadınların hak sahibi olmak için mücadele etmeleri ve toplumsal olarak görünürlüğünün artırılması modernleşmenin başlangıç sürecinde ses bulamamıştır. Tanzimat dönemi ile idari mekanizmalarda ve bürokraside yaşanan gelişmeler kadınlar için de bir gelişme olmuştur. Osmanlı İmparatorluğundaki kadınların hak arama mücadeleleri ilk olarak evlilik ve eğitim üzerine kazanımlar getirmiştir. Kadınları kamusal alanda görünür kılan bu iyileştirmeler ilk adım olmuştur. Kadınların erkeklerle eşit bir şekilde kalan mirastan hak sahibi olmaları kadının ve erkeğin eşit olması durumuna örnek teşkil etmiştir. Evlilikte yok sayılan kadının durumu, evliliğin nüfusa kaydedilmesi ile değişiklik göstermiştir. “Başlık parası” gibi kadını metalaştıran uygulamalara yasak getirilmiştir. Eğitim hakkı ile kadının toplumsal olarak varoluşu artmıştır. Meslek sahibi olarak üretim sürecinin bir parçası olan kadın emeğinin karşılığını alma taleplerini de dile getirmeye başlamıştır. Kadınlar çıkardıkları dergilerle konferanslarla ve kurdukları derneklerle hem feminist mücadeleyi anlatmış hem de amaçlarını dile getirmişlerdir.

II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle artan düşünce özgürlüğü ortamı kadınların düşüncelerini dile getirme ortamını da kolaylaştırmıştır. Meşrutiyet ile birlikte

kadınlarda gelişen "biz" olma duygusunun varlığı toplumsal var oluşlarını ve sahip olduklarına/olacaklarına verdikleri tepkileri de etkilemiştir. Kadınların talepleri ve sorunları artık toplumsal bir hal almış ve daha sesli dile getirilir olmuştur. Ancak Osmanlı'da taleplerini dile getiren kadınlar daha çok üst ve orta sınıf kadınlardan oluşmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinde diğer alanlarda yaşanan modernleşme üstten alta doğru şekillenmiştir. Feminist hareket de tıpkı diğer alanlar gibi üst sınıfın alt sınıfın da mensup olduğu sorunları ifade ettirdiği bir hal almıştır. İfade edilen düşüncelerin geleneksel aile yapısına ve İslamiyet'e uymadığı gibi pek çok tepki almasına karşın Osmanlı Feministleri uğradıkları her karşı tepkiye karşı bir açıklama üretme çabasında olmuştur. Ayrıca Osmanlı kadınlarına yönelik verilen eğitimlerde de daha batı yanlısı geleneksel ve dinsel dayatmalardan uzaklaşmış programlar uygulamıştır.

Osmanlı'da feminist hareketler Tanzimat ile somutlaşıp Meşruyetlerin etkisi ile de uzun soluklu bir mücadele halini almıştır. Batı'da gelişen feminist hareketlerden de etkilenerek kadınlara dair bir iyileşme süreci olabilmesi için yoğun çabalar harcanmıştır. Kamusal alana katılımlarına olanak sağlayan ilk adımlar daha sonra Cumhuriyet döneminde de etkisini göstermiş ve Türk kadınlarının toplumsal yaşamda eril tahakküme karşı verdiği mücadelenin temelleri bu dönemlerde atılmıştır.

KAYNAKÇA

- Althusser, L. (2008). *Yeniden-Üretim Üzerine*. (Çev.). A. Işık Ergüden & Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Altındal, M. (1994). *Osmanlıda Kadın*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Arat, N. (1991). *Feminizmin A, B, C'si*. İstanbul: Simavi Yayınları.
- Avcı, M. (2016). Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 55, 225-254.
- Avcı, Y. (2007). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde "Otoriter Modernleşme" ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM 21*, 1-18.
- Aydın, M. A. (1996). *Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler. Sosyal Hayatta Kadın*. İstanbul: İslami İlimler Vakfı, Ensar Neşriyat.
- Belge, M. (2012). *Militarist Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beriş, H. E. (2008). *Moderniteden Postmoderniteye Siyaset*. 9. Baskı. Ankara: Lotus Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Eril Tahakküm*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Butler, J. (2005). Cinsiyet Belası, Feminizm ve Kimliğin Alt-Üst Edilmesi, Metis Yayınları, İstanbul
- Cevdet, A. (1909). *İcmal-i Muhadderat- ı Nisvan Kadın*. No: 26, 26 Kânunusani 1325.
- Çakır, S. (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çiçek, A., Aydın, S., & Yağcı, B. (2015). Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 6(9)*, 269-284.
- Duby G., & Perrot M. (1993). *Kadınların Tarihi Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İlengiz Ç. (2011). *Genç Kadın*. İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı.

Kantar, G. (2019). Modernleşme Kuramı ve Osmanlı İdari Yapısında Modernleşme Süreci Hakkında Bazı Tespitler. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3(3), 365-383.

Kurtdaş, M. Ç. (2019). Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29(1), 399-411.

Ortaylı İ. (2018). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Sancar, S. (2012). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sönmez, E. (2006). "Üç Tarz-I Siyaset" ve Modernite Ekseninde ve Ötesinde Osmanlı Feminizmi. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar* 1, 1-15.

Şimşek, A. (2017). II. Meşrutiyet Döneminde Batılılaşma Etkisinde Yapılan Feminizm Tartışmaları. *Atatürk Yolu Dergisi* 16(61), 341-364.

Toprak Z. (1988). Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile. *Tarih ve Toplum* 51, 34-51.

Yılmaz, İ. (2012). Osmanlı Kadın Tarihine İlişkin Birkaç Not. *Kadın Araştırmaları Dergisi* 2012/1, 10, 61-81.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET: Modernleşme, toplumsal ve siyasal değişim sürecini beraberinde getirmiş yeni bir dönemin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Modernleşmenin yaşandığı toplumlarda bireye dayalı hak ve özgürlüklere dair mücadeleler kavramsal bir zemin üzerinde ilerleyerek günümüzde sahip olunan hakların ilk adımlarının atılmasını sağlamıştır. Batı toplumlarında modernleşme süreci başlangıcından itibaren pek çok farklı alana sirayet etmiş ve hızla yayılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise modernleşmenin yansımaları Batı toplumlarına nazaran daha ağır aksak ve tek yönlü kalmıştır. Bu durumun tersine çevrilmesi için ilk genişleme kadın hakları ve özgürlükleri yönünde olmuştur. Osmanlı toplumunda geleneksel bir rolü olan kadın, ev içi varlığı ve annelik kimliği üzerinden toplumsal olarak var olabiliyordu. Bu durum da erkeklere nazaran gölgede bir yaşantıya sebebi oluyordu. Bu durumun önüne geçebilmek için, Batı'da yaşanan modernleşme hareketlerinin Osmanlı toplumunu etkilemeye başlaması ve siyasal ve toplumsal değişiklikler yönünde adımlar atılması uygun bir zemin hazırlamış oldu. Özellikle Batı'da eğitim görmüş aydın kadınların, çağdaşlarının Batı toplumlarında yürüttükleri çalışmalarını yakından takip etmeleri ve edindikleri feminist yaklaşımları Osmanlı toplumuna yansıtmaya çalışmaları önemli bir adım olmuştur. Kadınları toplumsal olarak görünür kılabilmek için özellikle eğitim hakkı, mülkiyet hakkı, evlilik hakkı, iş ve sendika hakkı gibi hakların kazanılmasına dair büyük çabalar sarf edilmiştir. Kadınların birlik ve beraberliğinin sağlanabilmesi için dönemin aydın kadınları tarafından gazete, mecmua yazıları yazılmış, toplantılar düzenlenmiştir. Her ne kadar tepeden inme bir şekilde, aydın kadın kesim üzerinde ilerleyen bu hareket, daha sonraki yıllarda toplumun bütün zeminlerine yayılacak kadın hareketlerine alt yapı oluşturmuştur. Tanzimat Fermanı'nı toplumsal etkisi ile küçük çaplı da olsa başlayan kadın hareketleri, II. Meşrutiyet döneminde daha sistemli ve geniş çaplı hal almış, Cumhuriyet döneminde yürütülecek kadın hareketlerinin de zeminini oluşturmuştur. Geleneksel yapı ve din vurgusu ile önüne geçilmeye çalışılan kadın hareketlerine, aynı yöntemlerle cevaplar verilmiş ve dönemin pek çok aydın erkeğinden de bu hareketler destek görmüştür. Batı'daki çağdaşlarının çalışmalarına göre daha ağır ilerleyen Osmanlı modernleşme döneminde kadın hareketlerinin önündeki en büyük engel Batı'ya nazaran uygun toplumsal zeminin tam karşılanamaması olmuştur. Elde edilen haklar belirli noktalarda sınırlı kalmış, ancak erkek egemenliğinin izin verdiği ölçüde olabilmıştır. Her ne kadar kadın hareketleri sınırlı ölçüde ilerlese de kadınların ilk defa toplumsal olarak görünür kılınmaya çalışılması ve yeni hareketlere zemin oluşturması açısından önemli bir durumu oluşturmuştur. Bu çalışma Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecinin yaşandığı dönemde, kadınların toplumsal ve siyasal haklarını elde edebilmek için çağdaşlarının yürüttüğü feminist yaklaşımları kendi toplumlarına uygulayabilmeye dair verdikleri çabaları analiz etmektedir. Modern Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra yürütülen kadın hareketlerine de zemin hazırlayan bu çabalar hem dönemi itibarıyla hem de geleneksel yapıya karşı olması itibarıyla önem arz etmektedir. İçerik analizi yöntemi ile ele alınan bu çalışmanın geleneksel kadından modern kadına geçişin başlangıç dilimine ışık tutabilmesi amaçlanmıştır.

EXTENDED SUMMARY: Modernization brought with it the process of social and political change and paved the way for the formation of a new era. In societies where modernization is experienced, the struggles for individual rights and freedoms have progressed on a conceptual basis and have enabled the first steps of today's rights to be taken. Since the beginning of the modernization process in Western societies, it has spread to many different areas and spread rapidly. In the Ottoman Empire, on the other hand, the reflections of modernization remained more sluggish and one-sided compared to Western societies. To reverse this situation, the first expansion was towards women's rights and freedoms. Women, who had a traditional role in Ottoman society, could exist socially through their domestic existence and motherhood identity. This situation led to a life in the shadow compared to men. In order to prevent this situation, the modernization movements in the West started to affect the Ottoman society and steps towards political and social changes were prepared. It was an important step for intellectual women who were educated in the West to closely follow the work of their contemporaries in Western societies and to try to reflect their feminist approaches to Ottoman society. In order to make women socially visible, great efforts have been made to gain rights such as the right to education, the right to property, the right to marriage, the right to work and union. In order to ensure the unity and solidarity of women, articles in newspapers and magazines were written and meetings were held by the intellectual women of the period. Although this movement, which proceeded from the top down, on the enlightened women, formed the infrastructure for the women's movements that would spread to all floors of the society in the following years. The women's movements, which started with the social impact of the Tanzimat Edict, albeit on a small scale, It became more systematic and wide-ranging during the Second Constitutional Era and formed the basis of the women's movements to be carried out in the Republican period. The women's movements, which were tried to be prevented with the emphasis on traditional structure and religion, were answered with the same methods and these movements received support from many intellectuals of the period. In the Ottoman modernization period, which progressed more slowly than the work of its contemporaries in the West, the biggest obstacle to women's movements was the inability to fully meet the appropriate social ground compared to the West. The rights obtained were limited at certain points, but only to the extent permitted by male dominance. Although women's movements have progressed to a limited extent, it has created an important situation in terms of trying to make women socially visible for the first time and laying the groundwork for new movements. This study analyzes the efforts of women to apply the feminist approaches of their contemporaries to their own society in order to achieve their social and political rights during the period of modernization in the Ottoman Empire. These efforts, which also laid the groundwork for the women's movements carried out after the establishment of the modern Turkish Republic, are important both in terms of their period and in opposition to the traditional structure. The aim of this study, which is handled with the content analysis method, is to shed light on the beginning of the transition from traditional women to modern women.